

Илија Велев

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје
i.velev@iml.ukim.edu.mk

**СЛЕПЧЕНСКИОТ КНИЖЕВЕН ЦЕНТАР КАКО
ИЗВОРЕН ПРОДОЛЖУВАЧ НА ОХРИДСКАТА ДУХОВНА И
КНИЖЕВНА ШКОЛА ВО ПОСТВИЗАНТИСКА МАКЕДОНИЈА**

Втор дел:

**Прераснување на Слепченскиот манастир како главен
духовен и книжевен центар во Македонија од периодот на
XVI век и натаму**

Клучни зборови: Охридска книжевна школа, Слепченски книжевен центар, книжевноисториска традиција, ракописно наследство, книжевни дејци.

Сè позачестените истражувања за духовната и за културноисториската традиција на Слепченскиот манастир „Св. Јован Крстител Претеча“ недвосмислено ја потврдуваат констатацијата дека овој книжевен центар се формирал и се развивал како изворен продолжувач на Охридската духовна и книжевна школа. Особено неговата значајна улога на тој план дошла до израз во периодот кога се насочувал развојот на поствизантиските духовни и книжевноисториски процеси во дијецезата на Охридската архиепископија, односно во Македонија.

До неодамна, пошироко во медијевистиката, недоволно се знаеше за духовните, културноисториските и за книжевните процеси што се одвивале во Слепченскиот манастир кај Демир Хисар во периодот пред XVI век. Причината за тоа ја бараме во фактот што во периодот на XV век дошло до целосно запустување на Слепченскиот манастир, при што последиците од лошата состојба влијаеле да исчезнат изворните сведоштва за неговата

духовна и културноисториска дејност од претходниот византиски период. Разурнатиот и напуштен од монаштвото манастир дури престанал да се регистрира и во турските даночни документации. Тоа подразбира дека веќе не постоеле услови за да се спречи уништувањето и разнесувањето на неговото богато книжевно и писмено наследство. Веќе во поновите истражувања се прават обиди да се претстави подалечниот континуитет на духовниот и на културноисторискиот развој во овој значаен центар (Поп-Атанасов 2023: 13-135; Велев 2024: 83-100).

До обновата на Слепченскиот манастир и до повторното негово духовно и културно заживување дошло некаде во почетокот од третата деценија на XVI век. Имено, во зачуваните историски извори манастирот се споменува во 1534/'35 година, кога за иконостасот на старата веќе разурнатата црква зографот Јоан Теодоров од костурското село Грамос изработил икони, а чиј потпис се регистрира во натписот врз иконата на Христос Спасителот. Со обновата на храмот се навестил и идниот засилен развој на духовната и на книжевната дејност во Слепченскиот манастир, а особено станала значајна ктиторската помош од страна на кратовскиот кнез Димитар Пепиќ. Токму за неговата помош во 1543 година со која се ревитализирал Слепченскиот духовен и книжевен центар изворно сведочи книжевникот протопоп Лука, кој бил личен секретар на кратовскиот кнез. Односно зачувано е неговото писмо испратено до игуменот Игнатиј и до целото монашко братство во Слепче, со кое ги известил дека за нивната обител кратовскиот кнез купил една воденица на реката Црна и дека бил подготвен да дарува и други потреби за кои тие ќе му навестат. По неколку години (во средината на XVI век) писмото на протопоп Лука Кратовски од 1543 година било препишано од книжевникот Висарион Слепченски, застапувајќи го како епистоларен образец во содржинската структура на познатиот компилативен зборник *Слепченски йисмовник*. Овој ракопис се чува во Московската државна библиотека, во збирката на Григорович под сигн. 52/М.1734). Тамошниот препис на писмото од протопоп Лука Кратовски е објавен од Јордан Иванов (Ивановъ 1931: 486-487), а според него и ние извршивме превод на современ македонски јазик (Велев 2008: 317-319).

При оваа истражувачка пригода уште еднаш го објавуваме интегралниот текст на Писмото од протопоп Лука до игуменот Игнатиј и до слепченското монаштво, преведено од наша страна на современ македонски јазик:

„До достојниот за почит меѓу свештениците, отецот наш игумен, иеромонах кир (господин) Игнатиј и до целото христово братство кое живее таму во битолската област, во манастирот наречен Продром, на чесниот пророк св. Јоан Крстител, јас покорниот и во вистината протопоп Лука, наведувајќи го лицето кон земјата на достојното свето преподобие Ваше, но сепак кој се моли на пресветата Троица славејќи го Бога и на пресветата негова Мајка и на чесниот Претеча Јоан Крстителот, така што светите Ваши молитви да нè заштитат нас од сите искушени непријателства наши.

Натаму да ја покажете светоста Ви чесни Отци како очекување од господарот (кнезот Димитар, з.н.)¹ благоверен христијанин за навестеното, зашто беа дошле вашите браќа за воденицата на реката Црна што се продава, при што господарот ги прими нив со напишаното писмо, и со љубов даде заповед да ја купите, за да постане на светиот манастир како закрепнување. И така направи плаќајќи аспри (пари) и за останатите очекувања (барања), зашто и порано реков: да дојдат некои од браќата и да кажат што станало (што се случило). Но дојде кир Михо од Охрид и ни рече дека сте ја зеле овдешната воденица, и со многу радост се израдува господарот, но и ние исто, и господарот сакаше отстапката да ја испрати по кир Михо, но тој сакаше уште некоја потреба за светиот манастир да направи, а што не беше уште подготвена. Тогаш господарот рече: Ако дојде отец игумен со неколку браќа, и како што ми повели светиот, по нив ќе испратам сè што недостасува за да се исполни светиот манастир, како што дадов ветување дека ќе станам негов ктитор, зашто може да се спротивстави на ревноста моја. Уште господарот го праша кир Михо за браќата, свештениците и за дијаконите колку ги има во светиот манастир, и тој му рече дека свештеници и дијакони се 20-тина и доволно останати браќа (монаси), при што силно се израдува зашто така било. Бог да се восфалува и да се славослови со непрекинати славословија.

Уште да покажете со чесната Ви светост како сте изразиле љубов и завештение кон нашиот господар да исполните

¹ Станува збор за кнезот Димитар Кратовски, познат рударски сопственик и ктитор на повеќе цркви и манастири во Македонија.

за него помен во својот манастир, додека непоколебливо опстојува овој свет храм, да му пеете на Вечерна или кога ќе е денот на светителот и (да се постави) приливок на трpezата, а на Утрена, пак, на литургијата да се споменуваат монахињата Ана и Ѓорѓи, Никола и Димитриј и да се врши Бдение на Крстовден сè додека е жив. По неговата смрт исто да се изведува по секоја неделна литургија и на Вечерната (да се принесува) коливо,² и претходно да се споменуваат наведените на последниот ден од годината преку литургија, коливо и трпеца, сè додека опстојува светиот манастир.

Сето тоа погоре напишано да го запишете во светиот Поменик, и што и да се приложи на светиот манастир за која и да е потреба, и тоа целосно да се запише, и да се остави простор колку што се приложува во светиот манастир. И ако имате таков монах да го смести погоре напишаното, ако не, вие направете питак (питар) соборен и испратете го како што ви заповеда светиот и споменете, како што и запишавме. И на Света Гора во манастирот наречен Русик, како што и погоре рековме, да се создаде спомен и во оние свети манастири, колку што му е возможно на благоверниот мој господар, и во Лесново светиот храм на светите небесни сили архангелите Михаил и Гаврил, исто така и во манастирот „Света Богородица Пречиста и приснодева Марија“, и во манастирот Трескавец, и други такви примери.

Сето тоа Ви го пишувам јас свештеникот протопоп Лука, да создадете љубов од Вашето одобрение и така да постапувате кон господарот. И токму така се молам за сето погоре речено, и ете како што прифаќам така и создавам. Во годината 1543-та, 26-ти круг на сонцето и 2-от круг на месечината.“

Натаму во периодот од 40-тите години на XVI век, кога со манастирот управувале игумените Игнатиј и Серафим, почнале забрзано да се подобруваат условите за поттикнат развој на Слепченскиот духовен и книжевен центар во Македонија. Впрочем и оттогаш се евидентираат зачувани изворни податоци за опстојувањето на манастирскиот храм и на самиот манастирски комплекс. Имено, меѓу 1554 и 1564 година во Слепченскиот

² КОЛИВО = обредно варено засладено жито, приготвено во чест на умерните или на светецот.

манастир престојувал и зографот Онуфриј, кога ги изработил иконостасните распетија, а тие претставуваат едни од пораните дрворезби. Во втората половина на XVI век манастирот повторно се нашол во духовно стагнирање, но на самиот почеток од XVII век тамошното монаштво повторно доживеало развоен подем. Таквата состојба се согледува следејќи ги изворите за активностите на слепченските игумени Игнатиј, Серафим (споменат во 1546/'47 година), Стефан (во 1563 година), Јоаким (1607 година), Венјамин (во 1617 година), Јоаким (во 1627 година), Сава (во 1637 година), Теодосиј (во 1868 година) и др., а секако се имаат предвид уште и содржините што педантно се запишувале во *Слейченскиите ѝоменици* (Корнаков 2005: 49-50). Во првите 30-тина години од XVII век дошло до повеќе фрескоживописни активности во храмот на Слеченскиот манастир. Притоа, во 1607 година иеромонахот Калиник го подарил големиот Чин за иконостасот, за којшто се смета дека го изработил зографот Пимен Софиски (Зографски) – според стилската сличност со неговото засведочено авторство при украсувањето на црквата „Св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ во Добарско (Пиринска Македонија). Во 1617 година при игуменот Венјамин била живописана и патроната ниша на западната фасада од гробишната манастирска црква, а средствата за тоа ги обезбедил иеромонахот Герасим. Двете влезни врати од западната и од јужната страна биле живописани во 1637 и 1638 година (Милуковъ 1899: 87-88; Ѓоровић-Љубинковић 1938: 231-237; Митревски, 2003: 48-50). Но поради исклучително тешките военополитички прилики во Македонија во наредните периоди манастирскиот храм и самиот комплекс биле разурнувани и обновувани во повеќе наврати. Не е позната причината за уривањето на големиот манастирски храм, но во 1862 година на негово место била изградена денешната црква. Од западната и од јужната страна на црквата се доградиле отворените тремови. По две години, во 1864 година, во селото Слечче се изградила и црквата „Св. Никола“. Новиот фрескоживопис на манастирскиот храм бил насликан во 1889 година од зографот Коста Анастасов од градот Крушево. Во тоа време се отворило и манастирско училиште, во кое учителствувале егзархиски учители. За време на Балканските војни во 1912 година училиштето било затворено. Во манастирот имало и духовно училиште, во кое се школувале свештеници од околните парохии. Но, и тоа било затворено зашто се отворило ново духовно училиште во Скопје.

Ктиторството на кратовскиот кнез Никола Пепиќ во 40-тите години на XVI век станало пресудно да се овозможат благопријатни услови за натамошниот развој на Слепченскиот манастир. Тоа придонело да се развие монашкиот живот во обителта, а манастирот да ги достигне значењето и улогата на тогаш веќе афирмираниот Кратовски духовен и книжевен центар. Забрзано Слепченскиот манастир кај Демир Хисар прераснал во еден од најразвиените книжевни центри во Македонија и пошироко на Балканот (Поп-Атанасов, Велев и Јакимовска-Тошиќ, 1997: 323-345). Ваквиот исклучително престижен статус манастирот го стекнал и поради директното духовно и културно патронство што го добил од страна на охридските архиепископи во тој период. Во тој поглед особено доминирала поддршката од архиепископот Прохор (ок. 1523/1528 – 1550), кој бил со словенско македонско потекло. Тоа му овозможило на новоафирмираниот Слепченски книжевен центар да прерасне во изворен продолжувач на Охридската духовна и книжевна школа во поствизантиска Македонија. Притоа ваквиот негов статус се засведочувал и во зачуваните писмени записи: дека ракописите биле пишувани во тамошниот скрипториум, а манастирската библиотека се збогатувала и со поголем фонд на донесувано ракописно наследство од другите скрипторски и книжевни центри – меѓу кои имало и пергаментни ракописи со провениенција од пораниот развој на словенската писменост. За тоа сведочи и првиот дел од оваа наша истражувачка студија (Велев 2024: 83-100).

Треба да се напомене дека за интензивниот развој на книжевната дејност во Слепченскиот манастир мошне значајна улога одиграле престојот и работата на **иеромонахот Висарион**. Досега овој богословски образован книжевен деец е често проучуван во македонската средновековна книжевност, како и пошироко во славистичките научни центри. Истражувањата покажуваат дека станува збор за мошне активен книжевен деец, од чија рака се зачувани и идентификувани неколку десетици препишани ракописни книги.³ Но и покрај извесните сознанија за неговата книжевна дејност, сепак за овој слепченски книжевник не се зачувани поконкретни

³ Постојат повеќе истражувачки прилози објавувани во научната литература за книжевната дејност на Висарион Слепченски (познат и како Дебарски), а за оваа пригода селективно упатуваме на неколку од нив: Ангелов, 1978: 156-248; Поп-Атанасов, 1989: 47-50; Христова, 1996: 343-346; Петков, 1996: 351-362; Николова, 1996: 363-402; Поп-Атанасов, Велев и Јакимовска-Тошиќ, 1997: 323-

изворни податоци за неговото потекло и за животната биографија. Единствено извесни сознанија се стекнуваат од зачуваните содржини на записите, што самиот своерачно ги запишувал по маргините или на крајот од повеќето негови зачувани ракописни книги пишувани во Слепченскиот книжевен центар. Од истите зачувани писмени извори се засведочува и дека најинтензивниот препишувачки период од неговата духовна и книжевна дејност тој го поминал престојувајќи во обителта на Слепченскиот манастир кај Демир Хисар. Таму тој станал водечко книжевно име, покрај неговите современици и веројатно некој од нивните ученици: Пахомиј, Матеј, Сисој и други. Во истражувањата многу помалку е познато за претходниот период во кој помладиот Висарион живеел и почнал да ја усовршува својата духовна и книжевна дејност. Според она што самиот го запишал за себе во записите на ракописите, единствено се дознава дека тој потекнувал од Дебарскиот крај – поради што често и во науката се среќава именуван како иеромонах Висарион Дебарски.⁴ Сепак, речиси тридецетиската предводничка и мошне плодна книжевна дејност што тој ја извршувал единствено во Слепченскиот книжевен центар, на најдиректен начин императивно условува кон неговото име да се приопшти атрибуцијата „Слепченски“ – односно, да се именува како иеромонах Висарион Слепченски (Велев 2023: 72-73).

За жал, сè уште не е познато кога и од каде Висарион дошол духовно да сожителствува заедно со братството на Слепченскиот манастир? Извесно стартно истражување за ова прашање може да ни послужи најстариот досега зачуван Висарионов антологиски зборник со богословски трактати, што го пишувал во Слепченскиот скрипториум околу 1540 година (Софија, БАН бр. 83). Тоа значи дека околу 1540 година тој веќе престојувал како искусен иеромонах во Слепченскиот манастир и таму се занимавал со книжевна дејност, навлезен најмалку во 30-тите години од неговата возраст. За оваа наша истражувачка прилика е поважно да истакнеме

338; Поп-Атанасов, Велев и Јакимовска-Тошиќ, 2004: 272-277; Поп-Атанасов, 2023: 137-141 и 145-159; Велев, 2023: 71-83; и др.

⁴ Автобиографскиот податок дека потекнува од Дебарскиот крај книжевникот Висарион го засведочил во записите на два негови ракописи патристички зборници: На л. 165^a во делот на Златоустот од 1547 година (Софија, НБ бр. 306) и на л. 333^a во Ареопагитиката на Псевдо-Дионисиј од 1553 година (Софија, НБ бр. 1032 и откинат фрагмент со 8 л.: Санкт Петербург, РНБ сигн. F.I.488/16).

на зачуваните ракописи за кои изворно се евидентира дека ги пишувал иеромонах Висарион Слепченски останавме неубедени во тврдењата дека во XVI век во Слепченскиот книжевен центар постоеле двајца книжевници со истото име Висарион. Едноставно извесните појави на некакви занемарливи нијансирани писмени или правописни трансформации што ги евидентиравме во текстовите на повеќето ракописи, ние ги објаснуваме како одраз на повеќегодишната скрипторска дејност на книжевникот Висарион Слепченски – или, како правописни влијанија на предлошките од кои се препишувале ракописите. Поради тоа ние останувме на ставот дека иеромонахот-схимник Висарион-Варлаам Слепченски бил единствениот главен книжевник во Слепченскиот книжевен центар во средината и во третата четвртина на XVI век (Велев 2023: 74-75).

Во досегашните потемелни истражувања се идентификуваат околу 30-тина ракописи, за кои се тврди дека се пишувани од раката на иеромонахот-схимник Висарион-Валаам Слепченски. Неговите идентификувани ракописи се датирани во периодот меѓу 1540 и 1565 година, при најмалку 25-годишниот престој во Слепченскиот книжевен центар како главен книжевен деец и веројатно како учител на тамошните скриптори. За поголемиот дел од зачуваното негово ракописно наследство ние извршивме истражувања врз оригиналните протографи што се чуваат во археографските збирки надвор од Македонија, а за помал дел од нив користевме микрофилмови или дигитални снимки што ни беа достапни во научните и културните институции – како и преку интернет-дигиталните изворни форми.⁵

По бројност преовладуваат зачуваните ракописни книги пишувани од Висарион Слепченски што не се во потесна содржинска врска со библиските старозаветни и новозаветни текстови, или со литургиските зборници. Сепак и како помалобројни, зачуваните библиски и литургиски ракописи го истакнуваат ангажираниот однос на Висарион Слепченски дека ги следел и ги пренесувал нивните актуелни текстолошки и структурни развојни тенденции во поствизантискиот период.

Притоа, од старозаветните библиски книги е зачуван преписот на историската Палеа, што Висарион ја пишувал во периодот пред 1544

⁵ Како резултат на ваквите истражувања произлезе и нашиот објавен научен прилог во списанието *Снектар*, 82/2023: 71-83. Во литературата види: Велев, 2023.

година заедно со неговиот ученик инокот Сисој (Москва, РДБ, сигн. бр. 1/М. 1684, Григорович ф. 87). Иеромонахот Висарион го пишувал вториот дел од ракописот со текстот на четирите книги *Царсѣва*, пагиниран од л. 210 до л. 373 – односно, на л. 211-375 зашто во претходниот дел се повторило запишувањето на пагинацијата за листовите 43 и 210 (Поп-Атанасов, 2023: 283). Исто така, се зачувани и фрагменти со 7 листови на старозаветната Соломонова книга *Песна над ѿесниѣе* откинати од два различни ракописи, за кои Боњу Ангелов наведува дека биле пишувани од слепченскиот книжевник Висарион (Ангелов, 1978: 224). Ние претпоставуваме дека при посетата на Слепченскиот манастир во 1845 година Виктор Григорович ги откинал двата фрагменти од антологиските мешовити зборници на Висарион пишувани во 1540 година и кон средината на XVI век (Софија, БАН бр. 83 и 82), а заедно со неговата ракописна колекција биле однесени да се чуваат во Одеса (Државна научна библиотека, инв. бр. 94 - збирка на Григорович). Впрочем и во наведените два ракописа недостигаат листовите на кои биле препишани содржините од старозаветната Соломонова книга *Песна над ѿесниѣе*. Затоа, пак, е зачуван нејзиниот препис во Висарионовиот трет антологиски зборник од околу 1565 година (Софија, НБ бр. 311), кој имал ист состав со спомнативе два зборника зашто биле препишувани од заедничка предлошка.⁶

Од новозаветните библиски книги се идентификуваат три негови последователно пишувани четвороевангелија: првото од 1458 година (Белград, НБ, сигн. Рс 102); второто од истата 1548 година, кога и во запис се потпишал начателот на ракописот – охридскиот архиепископ Прохор /†1550/ (Москва, ДИМ, Хлудов бр. 24); третото од периодот меѓу 1555 и 1560 година (Софија, БАН, бр. 16 и откинати 2 л. во Архивскиот фонд на Јордан Иванов при БАН, Ф. 52, арх. Ед. 278). Впечатливо е што во белградскиот препис од 1548 година е застапена редактираната текстолошка редакција со толкувањата на Теофилакт Охридски кон четирите евангелија по Матеј, Марко, Лука и Јован, а манастирската намена на ракописот се потврдува според дополнувањата со состави посветени на монашкиот живот. На пример: на л. 3а – *Хказъ како чѣхѣт се тетроевѣль оу келїи*; на л. 14а-14б – *Въ схїмоу иноkw^м*; на л. 107а – *Се же и на постригъ валикааго вбраза*; и др. Во Хлудовиот препис постои

⁶ За истата содржинска структура на трите Висарионови антологиски зборници, препишувани од заедничка предлошка, види: Велев, 2000: 134-142.

запис на л. 359а од 1548 година со своерачен монокондилен потпис на охридскиот архиепископ Прохор, каде што изворно се засведочува неговата непосредна соработка со книжевникот Висарион Слепченски.⁷ Во третото четвороевангелие не постои зачуван запис од раката на книжевникот Висарион, но споредбените текстолошки, палеографски, правописни и јазични истражувања го потврдуваат ставот на Б. Ст. Ангелов дека и пишувањето на овој новозаветен библиски ракопис било изведено од него во Слепченскиот книжевен центар (Ангелов, 1978: 215).

Меѓу зачуваните преписи од литургиски зборници се евидентираат само ракописни минеи. Притоа со препишувачката дејност на иеромонах Висарион Слепченски се поврзуваат 4 зачувани службени минеи, меѓу кои само службениот минеј за месец јули од 1549 година се засведочува со запис на л. 252а дека бил пишувач од негова рака (Софија, НБ бр. 915). Другите три ракописи се поврзуваат со препишувачката дејност на иеромонах Висарион поради сличноста на нивните кодиколошки, палеографски и правописни карактеристики што се среќаваат во другите негови засведочени ракописи. Станува збор за службениот минеј за месец ноември од периодот меѓу 1540 и 1550 година (Софија, НБ бр. 911), службениот минеј за месец февруари од 1546 година и службениот минеј за месец октомври од околу 1560 година (Софија, НБ бр. 916). Сите од нив биле препишувани од постари предлошки според литургиската структура на Студискиот типик, односно со химнографски песнопеења без да се проследени со синаксарни четива. При текстолошката анализа се евидентираат два исклучока со застапени проложни синаксари, кога во службениот минеј за месец јули од 1549 година се допишале службата за св. Пантелејмон под 27 јули и службата за храмовиот светителски патрон св. Јоан Крстител под 7 јануари на крајот од ракописот (л. 240а-252а). Секако дека овие служби дополнително биле препишани од понова предлошка на минеј, што богослужбено бил составуван според реформиранiot Ерусалимски типик.

Натаму од зачуваното ракописно наследство на Висарион Слепченски се евидентираат уште 4 стиховни пролози, како и фрагмент со 2 откинати листови од досега неидентификуван стиховен пролог. Трите од нив се

⁷ Впрочем, по барање на истиот охридски архиепископ иеромонах Висарион Слепченски препишал повеќе ракописи за потребите на охридскиот соборен храм „Св. Богородица“ (мал „Св. Климент“) и за други поважни храмови во дицезата на Охридската архиепископија.

за зимската половина на црковната година – за месеците септември-февруари, а еден е за летната половина – за месеците март-август.⁸ Во 1551 година веќе преименуваниот иеромонах Висарион во схимник Варлаам го препишал зимскиот стиховен пролог (Москва, ДИМ, Хлудов бр. 192), за што и оставил своерачен запис на л. 460б (Николова, Йовчева, Попова и Тасева 1999: 77-78). На л. 121б-122б (под 21 октомври) е застапен и преписот на *Расказоѝ за Пренесување мошѝиѝѝе на св. Иларион Мегленски*. Во другите два преписа на зимски стиховни пролози од околу 1550 година (Софија, БАН бр. 75) и од средината на XVI век (Рилски манастир, сигн. 2/9 и фрагмент со 3 л. во Москва, РДБ, Григорович 24.I-II/M. 1706)⁹ нема записи со кои се засведочува дека пишувањето го извршил овој слепченски книжевник, но палеографските и правописните карактеристики во текстовите со сигурност ја истакнуваат атрибуцијата на неговото писмо. Четвртиот стиховен пролог содржи преписи на проложни житија за летната половина на црковната година (март-август), а во записот на л. 287б е засведочено дека ракописот го пишувал веќе преименуваниот схимник Варлаам во 1554 година по барање на слепченскиот игумен Серафим. Овој ракопис беше посебен истражувачки интерес и за нас, при што ги објавивме и преписите на кратките житија за христијанските светители, чиишто култови се поврзуваат и со просторот на Македонија (Велев, 2009: 118-135). Токму во овој стиховен пролог е застапен и најголемиот избор со патерични раскази, што воопшто досега е познат на научната јавност во текстуалната структурата на ваков тип словенски ракописи.¹⁰ Истовремено се открива дека по маргините од листовите иеромонахот-схимник Висарион-Варлаам запишувал сопствени коментари или допишувал толкувачки глоси, дообјаснувајќи ја смислата на некои зборови и на определени богословски поученија. Таквата негова практика се евидентира и при пишувањата на антологиските, како и на патеричните

⁸ Напоменуваме дека бугарскиот палеославист Георги Петков изврши специјализирани археографски и текстолошки анализи на стиховните пролози што се поврзуваат со книжевната дејност на Висарион-Варлаам Слепченски (Петков, 1996: 351-362).

⁹ Фрагментот со 3 листови од Рилскиот стиховен пролог пишувани кон средината на XVI век го идентификува македонскиот археограф Георги Поп-Атанасов. Интересно е да се напомене дека во откинатиот фрагмент има преписи со прошките житија за преп. Јоан Рилски, Михаил Воин и за Никола Мних (Поп-Атанасов, 2018: 67 и 108).

¹⁰ За жанрот патеричен расказ да се види поопширно кај (Николова, 1980).

зборници. На крајот ќе го споменеме и фрагментот со 2 откинати листови од пролог, чии палеографски и правописни карактеристики на текстот упатуваат на веројатноста дека бил пишуван од Висарион Слеченски (Кодов, 1969: 278; Поп-Атанасов, 2023: 152).

Уште на почетокот од најмалку 25-годишниот престој на иеромонахот-схимник Висарион-Варлаам во Слеченскиот книжевен центар тој ја усогласувал книжевната дејност непосредно со богослужбените и богословско-проповедните потреби на манастирската обител. Дури неговиот книжевен ангажман бил директно поврзан и со организирањето на духовниот живот во Слеченскиот манастир, земајќи учество во пишувањата на двата ракописи: *Слеченскиот ѱоменик* од периодот пред 1548 година (Одеса, Државна научна библиотека „Максим Горки“ инв. бр. 91) и *Слеченскиот ѱисмовник* од 40-тите години на XVI век (Москва, РДБ, збирка на Григорович, сигн. 52/М.1734).

Имено, Висарион учествувал и во пишувањето на ракописниот *Слеченски ѱоменик*: засведочувајќи ги новите актуелни за тоа време поважни настани, евидентирајќи ги поистакнатите духовни и световни личности, како и наведувајќи ги состојбите од историјата на Слеченскиот манастир. Содржината во Поменикот содржи 4 основни делови: 1. Упатства за оние што би се запишувале во Поменикот; 2. Решението од 1544 година, како да се врши помен за упокоените манастирсаки монаси; 3. Напомените од 1548 година да се чува манастирскиот имот и 4. Белешки за примени дарови во манастирот (Ивановъ, 1931: 479-483). Впечатливо е што не е зачувана целосната содржина на ракописот, зашто во сегашната состојба тој содржи само 193 листови и се наоѓа на чување во Одеската национална библиотека, под сигн. 1/116. Во поново време значаен придонес околу согледбата за кодиколошката состојба на Висарионовиот поменик даде украинскиот истражувач Николај Зубов, идентификувајќи го дека првовремено претставувал заеднички кодекс со т.н. Втор слеченски поменик кој е зачуван на 82 листа (Софија, НБ бр. 1015).¹¹ Во нивната

¹¹ Првовремено Николај Зубов го изложи своето истражување за идентификацијата на двата Слеченски поменици дека претставуваат еден ракописен кодекс во рефератот „За прашањето на двата ракописни делови од Слеченскиот поменик од XVI-XVII век“ на Третата научна конференција при Слеченско-демирхисарската летна школа, која се одржа на 16 јули 2021 година во Слеченскиот манастир „Св. Јован Претеча“ кај Демир Хисар. Истите негови истражувања се објавија и во научната периодика, види: (Зубов 2021: 151-154 и 166-168). Дотогаш во

содржина меѓу запишаните имиња за помен се наведуваат охридски архиепископи, митрополити, епископи, монаси и световни лица. Натаму се евидентирале и називите на околу 160 места и манастири од западниот дел на Македонија, но и на лица од други места надвор од Македонија – како од Пловдив, Јанина, од светогорските манастири Зографскиот и Хилендарскиот и сл. Се разбира дека Висарионовиот поменик продолжил да се дополнува и подоцна од други слепченски пишувачи, а практиката континуирано да се пополнуваат содржините во манастирските поменици продолжила и во наредните периоди и траела сè до XIX век. За подоцнежните Слепченски поменици ќе стане збор подолу од овој наш истражувачки прилог.

Компилативниот епистоларен зборник *Слепченски писмовник* пишуван од Висарион содржи преписи на 20 застапени образци за пишување писма. Во содржината на кодексот се застапени и преписи од тогашни оригинални посланија, адресирани до конкретни лица: Писмо до турско-османлискиот султан Сулејман Величествениот (1520 – 1566), каде што се насловува како „цархъ вьсеи земли“ – а меѓу другите и како „Македонскои“; Писмото испратено од зографските монаси до охридскиот архиепископ Прохор; Писмото на поп Лука од Кратово испратено во 1543 година до монасите и до игуменот на Слепченскиот манастир иеромонахот Игнатиј; како и две писма на слепченските монаси испратени до манастирскиот ктитор, кратовскиот кнез Димитриј. Преписот на второто писмо од слепченските монаси потекнувало од периодот на игуменот Стефан, а неговата содржина изворно ја засведочува непосредната духовна и книжевна врска меѓу Кратовскиот и Слепченскиот книжевен центар во XVI век. На л. 10 од преписот на писмото се наведува и податокот дека во 1412 година во Хилендарскиот манастир на Света Гора инокот Гаврил извршил словенски превод од грчки јазик на старозаветната библиска Соломонова книга *Песна над ѱесниѿе*, којашто веројатно му послужила на Висарион како предлошка при нејзините преписи за да ги застапува во содржините на антологиските мешовити зборници. Слепченскиот писмовник се смета за еден од најстарите преписи на епистоларниот зборник, поради што уште

археографските описи и каталожни прегледи т.н. Втор слепченски поменик се евидентираше како посебен ракопис и се датираше од втората половина на XVI век.

Климентовото богословско дело *Пределѝ*; *Првојѝо* и *Вѝоројѝо слово за Латѝиниѝе* од исихастичкиот мистичар Григориј Палама; *Полемичкиѝе слова* на Григориј Палама против рационалистичките схоластички учења на Бернард Варлаам и на Григориј Акиндин; Делото на Григориј Палама *Исѝовед за ѝравославнаѝа вера*, со кое го бранел учењето за мистицизмот на Исихастичкиот спор во 1351 година; Граматичкиот трактат од Константин Философ Костенечки *Сказание за буквиѝе*, што претставува оригинално дело на овој словенски автор посветено на прашањето за правописот; како и Соломоновата старозаветна книга *Песна над ѝесниѝе*.¹³

Во досегашните археографски истражувања се евидентира и фрагмент со 10 листови на кои е застапен преписот на граматичкиот трактат *Сказание за буквиѝе* или „Словеса вѝкратѝѝ“, што претставува оригинално словенско дело на Константин Костенечки од првата четвртина на XV век (Санкт Петербург, РАН, сигн. бр. 33.16.12). Ракописот го препишал Висарион Слепченски во 1547 година по нарачка на охридскиот архиепископ Прохор за потребите на охридскиот соборен храм „Св. Богородица“. Ние сме на мислење дека овој слепченски фрагмент можеби е откинат дел од првиот или од вториот Висарионов антологиски зборник – зашто единствено е зачуван во третиот зборник од околу 1565 година (Софија, НБ бр. 311, л. 269а-277б). Идните кодиколошки истражувања ќе треба да го допрецизираат одговорот на тоа прашање, а евентуално можеби ќе го идентификуваат и четвртиот антологиски зборник препишан од Висарион Слепченски.

Според текстолошката структура друг поблизок зачуван ракопис до трите антологиски зборници пишувани од Висарион Слепченски е т.н. Хилендарски зборник од средината на XVI век (Хилендарски манастир, Богдановиќ бр. 469).¹⁴ Исто така и за овој ракопис се претпоставува дека го пишувал слепченскиот иеромонах Висарион, имајќи ги предвид неговите

¹³ Ние извршивме и потемелно истражување за богословските зборници на Висарион Слепченски, што е предадено за печатење во списанието *Балканославика/Balkanoslavica* при Институтот за старословенска култура во Прилеп – а чијшто број е посветен на македонската палеославистка Вангелија Десподова.

¹⁴ При археографското катологизирање на Хилендарскиот зборник Димитрије Богдановиќ погрешно го датирал од периодот кон крајот на XVI век (Богдановиќ, 1978: 181-182). Боњу Ст. Ангелов извршил корекција при датирањето на истиот ракопис, истовремено и определувајќи ја препишувачката атрибуција на Висарион Дебарски/Слепченски (Ангелов 1978: 221 и 224-226).

слични текстолошки, палеографски и правописни карактеристики. Имено, во неговата содржина се препишал поголем дел од составите застапени во Висарионовите антологиски зборници – како на пример: Посланието на Јоан Дамаскин до Козма Мајумски, Климентовите *Предели*, како и четири полемички исихастички слова на Григориј Палама (две слова против Латините, словото против Григориј Акиндин и *Исјоведание на ѱравославнаѿа вера*). Содржинската структура на ракописот е надополнета уште со *Сказаниеѿо за Јоан Боѿослов* од Андреј Кесариски, *Повесѿи за Лайѿиниѿе* и др. Со препишувачката дејност на Висарион Слепченски се поврзува и т.н. Богишиќев зборник датиран од средината на XVI век. За првпат овој ракопис се аотирал дека веројатно го пишувал слепченскиот книжевник Висарион во белешките на редакторите кон второто дополнето издание на книгата *Буѿарски сѿѿарини од Македониѿа* од Јордан Иванов (Иванов 1931: 679; исто и во фототипното издание 1970: 679). Истиот зборник го евидентираше и Ѓорги Поп-Атанасов како дел од ракописното наследство на овој истакнат книжевник од Слепченскиот книжевен центар, што денес се чува во ракописната збирка на Валтазар Богишиќ во Цавтат – во Република Хрватска (Поп-Атанасов, Велев и Јакимовска-Тошиќ, 1997: 336).¹⁵ Во оваа пригода ќе го истакнеме и сведоштвото на Виктор Григорович од Охрид во 1845 година, дека таму видел ракописен зборник со слова и поученија на Псевдо-Дионисиј Ареопагит и на Јоан Дамаскин со уште други застапени богословско-патристички состави пишуван во 1542 година од Висарион Слепченски. Веројатно во ракописот постоел и запис од слепченскиот книжевник, а во кој Григорович прочитал дека пишумањето го порачал охридскиот архиепископ Прохор (Григорович 1877: 156). Истиот ракопис го видел во Охрид и Александар Гилфердинг во 1868 година, кога од него откинал еден лист и го приклучил во својата ракописна колекција (Ангелов 1978: 165). За жал, само овој откинат лист што се нашол во збирката на Гилфердинг е зачуван до денес (Санкт Петербург, РНБ, сигн. F.I.488), а натаму не останала каква и да е зачувана трага од спомнатиот Висарионов зборник. Уште еден ракописен зборник се поврзува со препишувачката дејност на Висарион Слепченски, а атрибуцијата на

¹⁵ Веројатно станува збор за ракописниот зборник бр. 20 од Богишиќевата збирка во Цавтат, приближно датиран од Владимир Мошин во периодот меѓу крајот на XVI и почетокот на XVII век (Mošin, 1954: 20-26, br. 15; Богдановић, 1982: 38, бр. 356).

неговото писмо ја определи Биљана Јовановиќ-Стипчевиќ (Јовановиќ-Стипчевиќ 1988-1989: 79). Во неговата содржина се препишани житија, слова, повести, како и Кодикот на Охридската архиепископија. Особено ги сметаме за значајни застапените преписи во Кодиката со неколкуте соборни решенија на Охридската архиепископија, што биле донесени на нејзините црковно-народни собори во 1529 и 1532 година како осуда за јурисдикцискиот раскол од нејзината диоцеза на смедеревскиот епископ Павле.¹⁶ Инаку, овој ракопис го купил Љубомир Ковачевиќ од извесен свештеник во Гостивар, а во 80-тите години на XX век беше инвентиран во Новата ракописна збирка на Српската народна библиотека во Белград, под сигн. Рс 733.

Завидната богословска образование на Висарион Слепченски доаѓала до израз и преку неговиот интерес да ги препишува словенските преведени дела на црковните писатели, т.н. патристи. Изборот за препишување на патристичките авторски зборници го правел согласно актуелните за тоа време поддржувања на богословските и на догматските погледи и идеологии во диоцезата на Охридската архиепископија, каде што јурисдикциски припаѓал и Слепченскиот книжевен центар. Треба да се има предвид дека кон средината на XVI век исихастичкиот мистицизам сè уште доволно не бил отпорен на импресиите од поразениот схоластички рационализам, поради што по барање на охридскиот архиепископ Прохор (1528 – 1550) и книжевникот Висарион Слепченски ги препишувал патристичките зборници на ранохристијанските црковни писатели. Од 1547 година потекнува неговиот препис на Зборникот со поуки на Кирил Ерусалимски (Софија, НБ бр. 305), во кој на л. 241б книжевникот оставил своерачен запис за пишувањето на ракописот. Во содржината се застапени 18 огласителни и 5 тајноводствени поученија на византискиот црковен писател Кирил Ерусалимски. Правописната анализа на ракописот упатува на согледбата дека во писмото на текстовите се евидентира повремени употреба на носовките, а тоа потврдува дека при препишувањето Висарион се служел со постара јусова предлошка. Впрочем ваквата ортографска појава ја идентификуваме и во други ракописи на истиот слепченски книжевеник. Во истата 1547 година Висарион препишал уште еден зборник, што често

¹⁶ За расколот на смедеревскиот епископ Павле од јурисдикцијата на Охридската архиепископија, види Иванов, 1931: 569-575.

го среќаваме именуван како Златоуст во археографските каталожни прегледи само поради застапениот препис на пространото *Житије за св. Јоан Златоуст* на првите 158 листови од ракописот (од кое почетокот е откинат). До крајот на ракописот се содржани уште преписите на апокрифниот расказ за Исус Христос и за св. Богородица, поучните слова на Марко Александриски и Теодор Антиохиски, апокрифите за смртта на Адам и за неговото протерување од рајот, расказот за потеклото на Турците, поученија на константинополскиот патријарх Фотиј и патеричен расказ. Меѓу овие ракописи ќе го споменеме и Висарионовиот богословски зборник пишуван во 1553 година, во чија основна содржина до л. 290 се застапени словата на Псевдо-Дионисиј Ареопагит од т.н. *Ареопагитика* кои на словенски јазик ги превел инокот Исаија Серски во 1371 година (Софија, НБ бр. 1032). Натаму, до крајот на ракописот следат преписите на дела од други византиски црковни писатели: Теодор Филозоф, Григориј Нисиски и Јоан Дамаскин. При посетата на Слеченскиот манастир во 1868 година Александар Гилфердинг ги откинал почетните 8 листови од овој ракопис, носејќи ги во Русија како дел од својата ракописна колекција (Санкт Петербург, РНБ, сигн. F.I.488/16).

Во досегашните истражувања се наведуваат и претпоставки за уште други ракописи дека веројатно се пишувале од раката на Висарион Слеченски. Таквите констатации се истакнуваат врз основа на определувањето на сличноста на палеографските, или на правописно-јазичните карактеристики со текстовите на веќе засведочените негови ракописи. Попрецизен преглед на овие ракописи се наведува од страна на Боњу Ст. Ангелов, најтемелниот проучувач на ракописното книжевно наследство произлезено од книжевната дејност на Висарион (Ангелов 1978: 224-248).

Во досегашните археографски истражувања повеќе нема дилеми дека иеромонахот-схимник Висарион-Варлаам бил главниот организатор на книжевната дејност во Слеченскиот книжевен центар во периодот на XVI век. Исто така, тој бил соработник и учител на истакнатите слеченски книжевни дејци Пахомиј, Матеј и Сисој Слеченски. Без поддршката и соработката со него веројатно и тие немало успешно да ги реализираат своите книжевни потфати. Но и токму поради дејноста на Висарион/Варлаам Слеченски, местото на Слеченскиот книжевен центар во македонската поствизантиска книжевноисториска традиција се нашло веднаш

до улогата и до значењето на Кратовскиот книжевен центар од периодот на XV и XVI век.

За развојот на Слепченскиот книжевен центар во XVI век свој значаен придонес дал и **иеромонахот Пахомиј**, чија улога треба да се проследува веднаш по заслугите на иеромонахот-схимник Висарион-Варлаам Слепченски. За него се познати мошне скудни податоци, а кои главно се засведочени во записите што самиот ги запишал при препишувањето на ракописните книги. Според зачуваните 10-тина негови ракописи што се датираат од периодот меѓу 1540 и околу 1575 година, недвосмислено може да се констатира дека истовремено со неговиот духовен собрат Висарион Слепченски и тој учествувал при воспоставувањето и при издигнувањето на духовната и на книжевната дејност во обновениот Слепченски манастир „Св. Јоан Крстител – Претеча“ кај Демир Хисар. Од содржините на неговите своерачно напишани белешки по ракописите се потврдува дека тој се занимавал со книжевна дејност во Слепченскиот манастир некаде до 1550 година, а околу таа година веќе бил принуден да ја напушти Македонија поради лошите услови за живеење при турскоосманлиското владеење. Тогаш овој слепченски книжевник заминал во косовските манастири „Воисиловица“ и „Св. Архангел Михаил“, каде што продолжил да се занимава со книжевна дејност сè до 70-тите години на XVI век препишувајќи ракописи за манастирот „Св. Троица“ – Русница кај селото Муштушита во Призренската област. Напоменуваме дека главно Пахомиј Слепченски бил наклонет да препишува ракописни книги со литургиска, а помал дел и со богословско-хагиографска содржина.

Најстариот досега зачуван ракопис на Пахомиј Слепченски бил пишуван во 1540 година, во истиот период кога настанал и најраниот евидентиран ракопис од раката на Висарион Слепченски. Ракописот претставува литургиски зборник требник, којшто не е зачуван – зашто се чувал во старата збирка на Белградската народна библиотека под инв. бр. 494 (Стојановиќ 1982: 90, бр. 309).¹⁷ Интересно е да се наведе еден запис што веројатно го запишал книжевникот Пахомиј, каде што се сведочи дека за пишувањето на ракописот се исплатило 80 аспри собрани како прилог од

¹⁷ Познато е дека при бомбардирањето на Белград во 1941 година изгорел најголемиот дел од старата ракописна збирка што се чувала во разурнатата народна библиотека, а меѓу уништените ракописи бил и требникот на Пахомиј Слепченски.

жителите на селото Слечче (Ковачевиќ 1884: 343; Стојановиќ 1982а: 164, бр. 502). Во 1545 година Пахомиј препишал и службен минеј за месец мај, кој е зачуван само во фрагмент од 4 листови. Имено, при посетата на Слечченскиот манастир во 1868 година Александар Гилфердинг го откинал овој фрагмент од ракописот, каде што бил напишан и записот на книжевникот Пахомиј. Сега фрагментот се чува во Санкт Петербург (РНБ, сигн. F.I. 488/6), заедно со повеќе фрагменти од различни ракописи (Поп-Атанасов, 2023: 257). Но основниот дел од ракописот не е идентификуван дали е зачуван. Меѓутоа постои претпоставка дека во истата 1545 година иеромонахот Пахомиј препишал и ракописен зборник. Исто така, сè уште и овој ракопис не е идентификуван, а за него се знае според објавениот запис на книжевникот Пахомиј во научните извори (Стојановиќ 1982а: 169, бр. 527). Веројатно кога кон крајот на XIX век една истражувачка експедиција од Рускиот археолошки институт во Цариград го посетила Слечченскиот манастир, тогаш од неговата библиотека бил земен овој ракопис и за него ги објавиле основните стручни податоци (Отчетъ, 1899: 142). Истиот ракопис го евидентира и Боњу Ст. Ангелов како дел од зачуваното ракописно наследство на Пахомиј Слечченски. Но притоа тој изразува сомневање за ракописот дека можеби се однесува за основниот дел на погоре споменатиот фрагмент од службен минеј за месец мај од истата година, имајќи ја предвид сличната текстолошка структура на записите (Ангелов 1978: 258). Веќе во периодот на 1546/1547 година Пахомиј Слечченски препишал уште еден службен минеј за месец јуни по барање на слечченскиот игумен Серафим, за што и оставил запис на л. 193б (Софија, НБ инв. бр. 914). Натаму за истражувачите се интересни како извори записите на книжевникот Пахомиј на л. 269б и на нарачачелот на ракописот на л. 246а во ракописниот службеник од 1547 година, а кој се нашол во ракописната збирка на Стефан Верковиќ (Загреб, ХАЗУ, сигн. Шс 25). Напоменуваме дека уште во наведената 1547 година слечченскиот иеромонах Пахомиј имал непосредна соработка со манастирите на просторот на Косово, од каде што му било нарачано и пишувањето на споменатиот службеник. Содржината на ракописот има интересна богослужбена структура, во која се застапени преписите на трите литургии: Златоустава, Василиева и Преждеосвештена, како и на молитвословија, апостолски и евангелски четива, прокимени и алилуари, тропари, Слово

за Второто Пришествие на Исус Христос од Јоан Богослов, Служба за Св. Преображение, и др. (Mošin 1955: 225-226, бр. 166).

Од 1550 година натаму слепченскиот книжевник Пахомиј се преселил на просторот на Косово, каде што во тамошните манастири продолжил да се занимава со препишувачка книжевна дејност.

Во научната литература постои објавен запис од 1550 година, во кој е запишано дека иеромонах Пахомиј и дијак Ратко заедно препишале ракописен минеј во манастирот „Св. Архангел Михаил“ на реката „Радован-тиц“ (Стојановић 1984: 458, бр. 5989; Стојановић 1986: 53-54, бр. 6272). Записот бил објавен според ракописот што се наоѓал во Епархиската библиотека во Нови Сад, а Боњу Ст. Ангелов го набројува меѓу ракописите на Пахомиј Слепченски (Ангелов, 1978: 261). Досега не е познато дали е зачуван овој ракопис. Во 1560 година книжевникот Пахомиј препишал стиховен пролог за летната половина на годината (за месеците март – август) во косовскиот манастир Воисиловица, а по порачка на манастирот Русиница со храм „Св. Троица“ кај Призрен. Во втората половина на XIX век ракописот бил однесен да се чува во старата збирка на Белградската народна библиотека (инв. бр. 686, Јб. Ст. бр. 396), а во 1941 година изгорел при бомбардирањето на Белград. Од ракописот е зачуван објавениот запис на книжевникот Пахомиј, чијшто краен текст бил оштетен (Јастребов 1882: 60; Стојановић, 1982а: 191, бр. 611). Се претпоставува дека надвор од Слепченскиот книжевен центар иеромонахот Пахомиј препишал и ракописен *Паренесис* или Слова на Ефрем Сирин во 60-тите години на XVI век (Софија, НБ бр. 1031). Во записот од книжевникот на л. 52а не е наведено името на иеромонахот Пахомиј, но според палеографските карактеристики на писмото и овој ракопис се определува дека бил пишувач од него (Ангелов, 1978: 262; Поп-Атанасов 2023: 259). Во втората половина на XVI век иеромонахот Пахомиј препишал минеен панегирик за потребите на манастирот Русиница кај Призрен, за што и оставил запис на л. 342б. Во неговата поопширна содржина се застапени преписи на слова за поголемите црковни празници во периодот на месеците февруари – јули, чии автори се византиските црковни писатели Јоан Златоуст, Атанасиј Велики, Амфилохиј Иконијски, Григориј Неокесариски, Кирил Александриски и др. Во неговата содржинска структура се препишале и неколку житиписни творби. Панегирикот на Пахомиј бил пронајден на Скопска Црна Гора, а од Бугарската трговска агенција во Скопје бил отуѓен и се однел во Бугарија (Софија, НБ инв. бр. 650 – Цонев I 443). На крајот ќе го споменеме и минејот за месец октомври од 1575 година, за којшто Боњу

Ст. Ангелов претпоставува дека го пишувал Пахомиј Слепченски (Ангелов 1978: 261-262). Во научната литература овој ракопис е познат според објавениот запис дека бил пишуван во манастирот Русиница кај Призрен (Стојановиќ, 1982а: 221, бр. 717). Но, исто така, и овој ракопис не е идентификуван дали е зачуван.

Третиот значаен претставник на Слепченскиот книжевен центар од периодот на XVI век е **иеромонахот Матеј**. За него се смета дека бил помлад од слепченските книжевници Висарион и Пахомиј, поради тоа што еден од неговите зачувани ракописи го пишувал дури во 1593 година (Поп-Атанасов, Велев и Јакимовска-Тошиќ, 2004: 280). Од друга страна, пак, најраниот период кога е засведочено присуството на иеромонах Матеј меѓу братството на Слепченскиот манастир кај Демир Хисар изворно е наведено во 1563 година, односно пред точно три децении откако го препишал подоцнежниот негов зачуван ракопис. Во наведената 1563 година, кога со Слепченскиот манастир духовно управувал игуменот Стефан, тој извршил препис на словенскиот превод на познатото византиско дело *Диоџира* (или *Зрцало*, односно *Огледало*) на Филип Монотроп. Напоменуваме дека слепченскиот препис на ова византиско богословско-догматско дело од крајот на XI век треба да се поврзува со поткрепата на истихастичкиот мистицизам, што сè уште нагласено се прокламираше во Слепченскиот манастир дури и во текот на XVI век. Притоа на почетокот од ракописот, на л. 3а-5б, се препишани и белешките со коментари на Михаил Псел и на Константин кон содржината на *Диоџира*. Своето име како препишувач на ракописот иеромонахот Матеј го засведочил во своерачниот запис на последниот л. 268б, потпишувајќи се во тајнопис: $\text{ѢѠ\u0443\u0430\u0430\u043d\u0432 \u0438\u043d\u0446\u043b\u0438\u0430\u0435\u0430\u0445}^{\text{b}}$ = МаѠтеи иером^hнахъ (Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 88-89, бр. 83). Во периодот на XIX век ракописната *Диоџира* ја зел со себе слепченскиот иероѓакон Арсение Марковиќ, носејќи ја во Лешочкиот манастир кај Тетово каде што се преселил да монахува. Оттаму ракописот го зел Александар Гилфердинг во 1868 година и го однел во Русија, каде што и сега се чува (Москва, ДИМ, Хлудов бр. 66).

Со голема веројатност се тврди дека во Слепченскиот книжевен центар иеромонахот Матеј ја препишал и старозаветната библиска книга *Пророци*, или позната како *Книга на пророциите* – односно, *Пророчки книги*. Во ракописот не постои запис во кој изворно се потврдува дека тој го извршил препишувањето. Но и да постоел запис од книжевникот,

веројатно тој се наоѓал во откинатите последни листови. Меѓутоа, палеографската анализа на писмото во ракописот, како и извесни кодиколошки карактеристики слични со ракописната *Диоџитра*, заедно упатуваат на претпоставката дека Матеј ја препишал и *Книјата на пророциите* (Ангелов 1978: 255). Ракописот се датира од средината на XVI век, а во неговата содржина се застапени: толковниот превод на старозаветните книги на 12-те мали и на 4-те големи пророци без егзегетските толкувања, и на крајот – новозаветното *Откровение на Јоан Божослов* (или *Апокалипсиса*) со толкувањата на Андреј Кесариски (Николова, Ѓовчева, Попова, Тасева 1999: 17-18, бр. 6). Според подоцнежниот запис на крајниот л. 4286 се дознава дека во 1689 година ракописот веќе се наоѓал во Лесновската манастирска библиотека, кога во него оставил запис тамошниот книжевник Константин. При истражувачката експедиција во 1868 година низ Македонија, Александар Гилфердинг го посетил и Лесновскиот манастир – од каде што го однел ракописот во Русија (Москва, ДИМ, Хлудов бр. 1).

Со книжевната дејност на Матеј Слепченски се поврзува и ракописното *Поучително евангелие* пишувано во 1593 година. Во записот од книжевникот што го оставил во ракописот на лист 389а е наведено неговото име и дека пишувањето го извршил во времето на игуменот Максим: Сја книга г(лаго)леми еѵ(аг)г(е)лїе жчителное пис(а)на въ лѣт(о) .ѕ. и .р. и .а. (7101 - 5508 = 1593). Сїю книгѣ пис(а) грѣшни М(а)тѣи їер(о)м(о) нах(ъ) ... при їжменоу ж(е) кѵр(ъ) Маѣимѣ їеромонахѣ. Но во записот не стои наведено точно во кој скрипториум иеромонахот Матеј го извршил пишувањето на Поучителното евангелие, туку само се засведочува дека тоа го сторил при игуменот Максим. Исто така и на л. 389б има подоцнежен запис од 1609 година, во кој е запишано дека расодер Дионисиј го преподврзал ракописот во време на игуменот Захариј. Но и во овој подоцнежен запис не е наведено во кој манастир се извршила обновата на ракописот (Мошин, Василев, Богдановиќ и Гроздановиќ-Пајиќ 2017: 256). Впечатливо е што во почетокот на XX век од внатрешната страна на предната корица од ракописот Радослав М. Грујиќ запишал белешка со молив: „Јеванђеље поучително или Зборник проповеди. Писано 1593 год. у Манастиру Ораховица за првог игумена Максима. Писао је јеромонах Матеј, који је био пореклом негде из Маѣдоније“. Претпоставуваме дека во белешката Радослав Грујиќ го определил местото на пишувањето на Поучителното евангелие во манастирот Ораховица „Св. Никола“ во

српската област Пакрац (познат и како Ремета) бидејќи го поистоветил наведениот во записот игумен Максим со истоимениот игумен на споменатава обител. Се смета дека игуменот Максим учествувал во обновата на манастирот Ораховац на почетокот од последната деценија на XVI век и во неговото ново живописување во 1594 година (Зиројевиќ, 1984: 156). Во таквиот случај сосема било вообичаено истиот проактивен игумен и манастирски ктитор да го порачал и пишувањето на Поучителното евангелие од веќе опитниот книжевник Матеј. Сепак, за нас не е доволна поновата белешка на Груиќ за да ја сметаме како емпириски факт, според кој би констатирале со сигурност каде точно бил пишуван овој ракопис. Палеографските анализи на текстот во ракописното Поучително евангелие откриваат дека било пишувано од двајца писци, што наизменично се менувале при препишувањето. Писмото на вториот пишувач е покрупно и е со понагласени елементи на брзопис, при што кај него се забележува почеста и поправилна употреба на малата носовка *Λ*, а и повремено се среќава употребата на големата носовка *Ж* (Мошин, Васиљев, Богдановиќ и Гроздановиќ-Пајиќ 2017: 253). Палеографските и правописните карактеристики одразени во текстот што го пишувал вториот писец упатуваат на атрибуцијата дека станува збор за книжевникот Матеј Слепченски. Во тој случај останува во идните истражувања да се допрецизира одговорот на прашањето: дали по примерот на Пахомиј Слепченски и книжевникот Матеј го напуштил Слепченскиот манастир и ја продолжил книжевната дејност во некој од скрипториумите надвор од Македонија? Единствено е познато дека ракописното Поучително евангелие, во чие пишување учествувал и Матеј Слепченски, сега се чува во збирката на Радослав Груиќ при Музејот на Српската православна црква во Белград под инв. бр.195 – заедно со други македонски средновековни ракописи, што лично Груиќ ги оттуѓил додека бил директор на „Музејот на Јужна Србија“ во Скопје.¹⁸

Последниот идентификуван книжевник од Слепченскиот книжевен центар којшто престојувал и работел таму во XVI век е извесниот **монах** (или **инок**) **Сисој**. За него се знае само дека учествувал во пишувањето

¹⁸ Во поново време излезе од печат и археографскиот опис на ракописите од Збирката на Радослав Груиќ при Музејот на Српската православна црква (Мошин, Васиљев, Богдановиќ и Гроздановиќ-Пајиќ, 2017).

на првиот дел од преписот на историската *Палеа* (од лист 1 до лист 209), а вториот дел го пишува најистакнатиот слепченски книжевник Висарион Слепченски (од лист 210 до лист 373). Ракописот бил пишувач околу 1544 година по порачка на охридскиот архиепископ Прохор, кој и своерачно напишал запис на последниот л. 373а дека ракописот го приложил на тогашната охридска соборна црква „Св. Богородица“ (Мал „Св. Климент“). Поради тоа во археографијата и ракописот се нарекува *Охридска ѝалеа* (Поп-Атанасов 2023: 283). Во неговата содржинска структура се застапени преписите на прераскажаните настани од првите 12 старозаветни книги во Библијата: т.н. осмокнижие – Мојсиевото петокнижие (*Бийше, Исход, Левий, Броеви и Повторени закони*), заедно со книгите *Исус Навин, Судии и Руи*, како и четирите книги *Царсѝва* со коментари кон нив и со текстуални варијанти според преводите на Акила, Симах и Теодотион. Името на монахот Сисој како пишувач на првиот дел од овој старозаветен библиски ракопис се наведува со тајнопис во записот на л.209, каде што и го завршил своето пишување: „кѡѡѡс`ев иѡ велрн^ѡ wvwlv“, односно = послѡдни вѡ иноце^x Сисои. Името на вториот пишувач иеромонах Висарион не е засведочено во запис, но неговата атрибуција се потврдува според палеографските и правописните карактеристики на писмото (Ангелов 1978: 165). Со оглед на тоа што ракописот бил пишувач како порачка на охридскиот архиепископ Прохор, сосема оправдано може да се констатира дека и монахот Сисој веќе бил опитен книжевник којшто можел да биде препорачан да заврши ваков книжевен зафат заедно со најпознатиот во тој период книжевник Висарион. При патешествената експедиција на Виктор Григорович по Македонија во 1844-1845 година, тој го зел овој ракопис од Охрид и го однел во Русија како дел од неговата ракописна колекција (Григорович 1877: 156; Викторовъ 1879: 4). Сега ракописот се чува во Москва – Руската државна библиотека, збирката на Григорович, сигн. № 1/М.1684.

Досега во науката не се познати други евидентирани ракописи што ги пишувал Сисој Слепченски, што не значи дека од неговата рака не произлегле и други словенски ракописи со потекло од Слепченскиот книжевен центар.

Во поновите археографски истражувања за црковното книжевно наследство на Слепченскиот манастир од Ѓорѓи Поп-Атанасов се евидентираат и ракописите на кои не се познати нивните пишувачи, а чиешто

потекло се поврзува со Слепченскиот духовен и книжевен центар (Поп-Атанасов 2023: 295-302, 343-344, 353 и 355-358). Некои од нив веројатно биле пишувани во манастирскиот скрипториум кога таму се занимавале со книжевна дејност гореспоменативе книжевни дејци, предводени од Висарион Слепченски. Секако дека определени ракописи биле донесени во Слепченската манастирска библиотека од други цркви и манастири. Сепак, поголемиот дел од ракописното наследство со потекло од Слепченскиот манастир бил пишуван во тамошниот скрипториум од бројните анонимни монаси писци, кои продолжиле и натаму да ја развиваат традицијата на Слепченскиот книжевен центар.

Прегледот на зачуваното ракописно наследство од Слепченскиот манастир со потекло од XVI век и натаму ќе го почнеме со преписите на библиските книги. Имено, од старозаветните библиски книги е зачуван ракописен псалтир со последованија од средината на XVI век, во чија содржинска структура се застапени преписи на псалми, песни Мојсијеви, избор на текстови од часослов, како и месецослов. За нас е впечатливо што во месецословот меѓу застапените спомени за словенските светители евидентираме и преписи на кратки химнографски песнопеења за светители што се поврзуваат со македонската духовна и културна традиција: на л. 256б - под 21 октомври, се застапени тропар и кондак на 3-ти глас за Пренесување моштите на св. Иларион Мегленски; на л. 281а – под 14 февруари, тропар на 4-ти глас и кондак на 2-ри глас за св. Кирил Филозоф; на л. 300б – под 16 август, наведен тропар и текст на кондак на 2-ри глас за преп. пустиножител Јоаким Осоговски. Во 1746 година лесновските монаси го купиле ракописот од Слепченскиот манастир, а сега се чува во Скопје, НУБ, сигн. М-19. Од втората половина и од третата четвртина на XVI век се евидентираат три четвороевангелија со потекло од Слепченскиот манастир, а кои се чуваат во: Софија, НБ бр. 869; Загреб, ХАЗУ сигн. IVd 7; како и најпретставителното со раскошно илуминирани минијатури на четирите евангелисти – Софија, ЦИАИ бр. 340.

Меѓу ракописите со потекло од Слепченската манастирска библиотека ќе ги споменеме уште и литургиските зборници: Празничниот mineј од почетокот на XVI век (Софија, НБ бр. 907), како и конволутот од два посебни ракописи од средината на XVI век што претставуваат скратен октоих /л. 1-163/ и Богородичен акатист и молитви /л.164-208/ (Загреб, ХАЗУ сигн. IVd 15 – збирка на Верковиќ). Меѓу нив ќе го истакнеме и

правно-книжевниот зборник номоканон (т.е. законик) од XVI век, што се чувал во старата збирка на Српската народна библиотека под инв. бр. 311 и што изгорел при бомбардирањето на Белград во 1941 година. Од зачуваното ракописно наследство со потекло од Слепченскиот манастир ќе ги наведеме уште двата ракописа датирани од XVII век: богородичник (Софија, НБ бр. 991) и фрагментот од литургиски зборник (Крушево, Историски музеј, сигн. Мс 2 и инв. бр. 68). Кога во 1898 година Слепченскиот манастир го посетила истражувачката експедиција од Рускиот археолошки институт во Цариград, во извештајот за манастирската библиотека го евидентирале и ракописниот препис на Ерусалимскиот типик, за кого не навеле од кој период потекнувал (Отчетъ 1899: 141). За жал, сè уште не е позната натамошната судбина на овој слепченски ракопис: каде бил однесен и дали е зачуван?

При нашите погоре изложени истражувања за книжевната дејност на иеромонахот-схимник Висарион – Варлаам ја истакнавме и неговата улога текстуално да го типологизира составувањето на *Слепченскиот манастирски ѱоменик*. Поважно е да истакнеме дека натаму од крајот на XVI и сè до периодот на XIX век слепченското монаштво продолжило континуирано да го надополнува манастирскиот поменик со пишување на повеќе тетратки подврзувани во заеднички кодекси. Тоа го потврдуваме и со евидентирањето на уште други зачувани *Слепченски ѱоменици* во кои се запишувале места, настани и лица од периодот меѓу 1792 и 1862 година. Веројатно поради нивната практична употреба тие се подврзале во два заеднички ракописни кодекси, кои во славистичката археографија условно се именувани како *Третии* и *Четвртии слепченски ѱоменик* (Софија, НБ бр. 1016 и бр. 1412). Првиот кодекс (т.н. *Третј Слепченски ѱоменик*) содржи подврзани три тетратки со поменичка содржина запишана на вкупно 190 листови (Стоянов и Кодов 1964: 175-176), а во вториот кодекс (*Четвртјот Слепченски ѱоменик*) се подврзани два поменика со 96 + 71 лист (Христова, Караджова и Вутова 1996: 120-122, бр. 1412). Се претпоставува дека уште два зачувани подоцнежни ракописни поменици настанале во Слепченскиот манастир (Софија, НБ бр. 1020 и 1021). На последниве два поменици изворно не им е наведено нивното потекло, но според запишаните имиња на околните места од блискиот крај на Слепченскиот манастир – постои сериозна веројатност и тие да биле дел од неговата непрекината поменичка традиција (Гергова 2006:

16). Преку зачуваните наведени *Слейченски ѱоменици* од XVI век и сè до периодот на XIX век, јасно се потврдува дека во Слеченскиот манастир континуирано се пополнувале ракописни содржини со евидентирање на местата, настаните и на лицата што тесно се поврзувале со овој истакнат духовен и културен центар во Македонија.¹⁹

Познатите крајно непогодни воено-политички и црковни прилики што се одвивале на просторот на Македонија во втората половина на XIX и во првата половина на XX век директно придонеле да не се зачува импозантното ракописно наследство што се создавало во Слеченскиот книжевен центар. Во манастирската библиотека не се водела доволна грижа за да се зачуваат или и за да се заштитат старите зачувани ракописи. Поради тоа и слеченскиот ракописен книжевен фонд дополнително бил изложен на отуѓување и на разнесување надвор од границите на Македонија. Богатиот зачуван ракописен фонд во манастирската библиотека го привлекувал вниманието на познатите слависти, научни експедиции и колекционери да допатуваат во Слечче. Уште во пролетта 1845 година рускиот славист и колекционер Виктор Григорович го посетил Слеченскиот манастир, каде што и лично се запознал дека таму се чуваат околу 60-тина стари словенски ракописи и фрагменти (Григоровичъ, 1847: 27-40; Григоровичъ, 1877: 114-115). Токму поради негрижата на слеченското братство за зачуваното ракописно наследство, нему му било дозволено да земе со себе околу 12 ракописи – па дури и да откине околу 100 листови од позначајните ракописи, меѓу кои однел и 7 листови од Слеченскиот апостол со потекло од втората половина на XI век (Verković, 1857: 164; Поп-Атанасов 2018: 35-36; Амерханова и Лифшиц 2023: 21). Во 50-тите и во 60-тите години на XIX век Стефан Верковиќ го посетил Слеченскиот манастир во повеќе наврати, а неговиот главен интерес биле тамошните зачувани словенски ракописи. Тој успеал да ја придобие пријателската доверба кај слеченските монаси, кои наивно му отстапиле да отуѓи поголем број стари словенски ракописи – меѓу кои и основниот дел со 130 пергаментни листови од Слеченскиот апостол. Дури 17 слеченски ракописи што биле одземени од Верковиќ сега се чуваат во т.н. Верковиќева збирка при ХАЗУ во Загреб (Mošin 1955: 6 и по целиот Опис), а исто така имало и отуѓени од

¹⁹ За поновите истражувања посветени на Слеченските поменици, како и на Слеченскиот триптих, види: Гергова, 2006: 16-88.

него слепченски ракописи меѓу 24-те ракописни книги што тој ги предал на чување во старата збирка на Српската народна библиотека во Белград (Поп-Атанасов 2023: 8). Ракописното наследство од Слепченскиот книжевен центар го побудил интересот и на архим. Антонин Капустин, прегледувајќи околу 50-тина ракописи во манастирот и во селската црква „Св. Никола“ (Архим. Антонинъ, 1879: 295-296 и 305; Новаковиќ 1891: 14). Повеќе од затекнатите слепченски ракописи тој успеал да ги земе со себе, а меѓу нив биле и 2 листа од Слепченскиот апостол што ги подарил на Киевската духовна академија (Сводный каталог, 1984: 141-142). Старите слепченски ракописи биле отуѓени и од страна на рускиот историчар и колекционер Александар Гилфердинг, кога во 1868 година го посетил Слепченскиот манастир и отаму зел извесен број ракописи – приложувајќи ги со неговата збирка во сегашната Руска национална библиотека (поранешна Публична библиотека) во Санкт Петербург (Отчетъ, 1869: 10-159).²⁰ Во 1898 година ракописната збирка во Слепченската манастирска библиотека била разгледана и од истражувачката комисија при Рускиот археолошки институт во Цариград, кога биле прегледани околу 50 стари ракописи и од кои неколку биле земени и подоцна се испратиле во Русија (Отчетъ 1899: 141-143; Поп-Атанасов 2023: 9). Во почетокот од 90-тите години на XIX век и охридскиот егзархиски епископ Григориј зел неколку ракописи од Слепченската манастирска библиотека и ги приложил во Охридската митрополија. Овие слепченски ракописи, заедно и со други кои порано биле однесени во охридската соборна црква „Св. Богородица“, вкупно 7 на број – подоцна биле однесени во Бугарија од страна на цариградската Бугарска егзархија, каде што и сега се чуваат во Софиските ракописни збирки (Кънчов, 1896: 257-260). Во периодот на Првата Светска војна во 1916 година Слепченскиот манастир го посетил и Јордан Иванов како дел од бугарската истражувачка експедиција во Македонија, при што тој известил дека во манастирската библиотека сè уште имало зачувано околу 70 стари словенски ракописи (Ивановъ 1931: 71-74). На крајот уште ќе напоменеме дека и извесни македонски колекционери учествувале во отуѓувањето на слепченското ракописно

²⁰ Во научната литература постојат повеќе изворни податоци за т.н. „македонска“ ракописна колекција на Александар Гилфердинг, види: Гилфердинг 1859; Мошин, 1958: 409-417; Турилов, 2003: 130-143; Левшина, 2012: 77-107; и др.

наследство. Најпрво тоа го сторил Кирил Пејчиновиќ, којшто ја збогатил со нив манастирската библиотека во Лешок. Но другите од нив, како Георги Владикоецов, Васил Икономов, Лазар Дума, Тома Смиљаниќ-Брадина и др., извршиле директно национално оттуѓување на слепченските ракописи како културно наследство – носејќи ги во Бугарија или во Србија (Поп-Атанасов 2023: 10).

Да заклучиме.

Изложеноста на перманентно и на масовно отуѓување на ракописното наследство од Слепченската манастирска библиотека повидливо е изразена преку примерот на Слепченскиот апостол од втората половина на XI век и на Слепченскиот требник од крајот на XIII век, кои биле разнесени надвор од Македонија преку повеќекратно откинување на фрагменти од нивните кодекси (Поп-Атанасов 2023: 13-14; Амерханова и Лифшиц 2023: 11-27). Следствено, крајната непогодна судбина на слепченското ракописно книжевно наследство да се изнесе од манастирската библиотека ни оневозможува да стекнеме макар и приближна претстава за неговата бројност, како и за неговата значајна улога во развојот на македонската духовна и културноисториска традиција. Сепак, во извесен дел овој дефицит се компензира преку истражувањата во странските археографски збирки, каде што истражувачите успеваат да го евидентираат само основниот дел од зачуваното ракописно наследство што се создавало и се чувало во Слепченскиот книжевен центар. Во тој поглед со посебен пиетет ја истакнуваме иницијативата на сегашниот игумен на Слепченската обител отецот Серафим заедно со сестринството, што прават респективни обиди за да се поврати назад отуѓеното ракописно наследство во манастирскиот библиотечен трезор – макар преку негово дигитално снимање или фототипно и научно печатено издавање.

Литература:

- Амерханова, Э. И. и Лифшиц, А. Л. 2023. Рукопись из добромирских Дебрей: О фрагментах Слепченского требника кон. XIII в. *Археографски ириволи*, бр. 45. Београд: 11-27.
- Ангелов, Б. Ст. 1978. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга III, София: Институт за литература при БАН.
- Архим. Антонинъ. 1879. *Поџзда въ Румелию*. Санкт-Петербургъ.

- Богдановиќ, Д. 1978. *Каталог љирилских рукописна манасџира Хиландара*. Београд: Српска академија наука и уметности и Народна библиотека СР Србије.
- Богдановиќ, Д. 1982. *Инвенџар љирилских рукописна у Југославији (XI-XVII века)*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Велев, И. 2000. *Средновековни книжевни аниџологиџи. Ракописниџе аниџологиџски зборници во македонската книжевна џтрадиџија*. Скопје: Менора.
- Велев, И. 2008. *Македонска книжевност IX – XVIII век*. Едиџија *Македонска книжевност во 135 џомови*, Том 1. Битола: Влада на Република Македонија.
- Велев, И. 2009. *Искони бџ Слово. Во џочетџокоџ беше Словоџо*. Скопје: Институт за македонска литература.
- Велев, И. 2023. „Ново навраќање кон книжевната дејност на Висарион Слепченски од XVI век“. *Сџекџар*, год. XLI, бр. 82. Скопје: 71-83.
- Велев, И. 2024. „Слепченскиот книжевен центар како изворен продолжувач на Охридската духовна и книжевна школа во поствизантиска Македонија. Прв дел: Ракописното книжевно и писмено наследство во Слепченската манастирска библиотека од периодот до XVI век“. *Сџекџар*, год. XLII, бр. 84. Скопје: 83-100.
- Verković, St. 1857. *Starine makedonske. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knjiga IV. Zagreb: 163-167.
- Викторовъ, А. Е. 1879. *Собрание рукописей В. И. Григоровича*. Москва.
- Гергова, И. 2006. *Помениџи от Македонија в бџлгарски сбирки*. Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Гильфердинг, А. Ф. 1859. *Поездка по Герцеговине, Боснии и Старой Сербии. Записки Императорского Русского географического общества*, Кн. XIII. Санкт Петербургъ.
- Григоровичъ, В. 1847. *Краткая записка о путешествии магистра Казанского университета Григоровича. Журналъ Министерства народного просвещения, Императорской академии наукъ*, т. 54, отд. IV. Санктпетербургъ: 27-40.
- Григоровичъ, В. 1877. *Очеркъ путешествія по Европейской Турџии*. Издание второе. Москва.
- Зиројевиќ, О. 1984. *Цркве и манасџири на џооручју Пећке џаџириџије до 1683. Године*. Београд: Историџски институт и Народна књига.
- Зубов, Н. 2021. „О кодиколоџических особенностях одесской рукописи Слепченского поменика XVI-XVIIIвв“. *Вопросы ономастики*. Том 18, бр. 3. Екатеринбург: Уральского университета.
- Ивановъ, Ё. 1931. *Бџлгарски старини изџ Македонија*. Второ, допџлнено издание. Софија: Бџлгарска академия на наукитџ.
- Јастребов, И. 1882. „Додатак моџим белешкама из Старе Србије“. Во: *Гласник Срџскоџ ученоџ друџиџва*, књ. LI. Београд.

- Јовановић-Стипчевић, Б. 1988-1989. „Средњовековно писано наслеђе у заоставштини Љубомира Ковачевића“. *Археографски њрилози*, бр. 10-11. Београд: 71-81.
- Ковачевић, Љ. 1884. „Белешке и натписи“. *Гласник Српског научног друштва*, књ. 56. Београд.
- Кодов, Хр. 1969. *Опис на славјанските рѣкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София;
- Левшина, Ж. Л. 2012. „Путешествие А. Ф. Гильфердинга 1868 года и славянские рукописи его „македонской“ коллекции (итоги и перспективы изучения)“. *Археографски њрилози*, бр. 34. Београд: 77-107.
- Милоковъ, П. Н. 1899. „Христiанскiя древности западной Македонiи“. *Извѣстiй Русскаго Археологическаго Института въ Константинополь*, Томъ IV, выпускъ 1. Софiя: 1-202.
- Митревски, Н. 2003. *Сѣоменици на фрескоживописоѣ од XVI и XVII век во Демирхисарско*. Прилеп: Институт за старословенска култура и Матица Македонска – Скопје.
- Мошин, В. 1954. „Извѣштај о раду на уређење Богѣишева архива у Савтату“. *Лјетопис Југословенске академије*, књига 59. Загреб: 16-40.
- Мошин, В. 1955. *Сѣрилски рукописи Југословенске академије*. I dio. Опис рукописа. Загреб: JAZU.
- Мошин, В. А. 1958. „К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной публичной библиотеки“. *Труды Отдела древнерусской литературы*, том XV. Москва: 409-417.
- Мошин, В., Василев, Љ., Богдановић, Д. и Гроздановић-Пајић. 2017. *Рукописи Музеја Српска ѣ православне цркве: Збирка Радослава М. Грујића*. Књига прва. Археографски опис. Свеска прва. Београд: Народна библиотека Србије и Музеј Српске православне цркве.
- Николова, Св. 1980. *Патеричните раскази в българската средновековна литература*. София;
- Николова, Св. 1996. „Рѣкописите на Висарион Дебѣрски и текстовата традиция на Стария завет“. Во: *Българския шестнадесети век*. София: 363-402.
- Николова, С., Йовчева, М., Попова, Т. и Тасева, Л. 1999. *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва*. Каталог. София: Кирило-методиевски научен център.
- Новаковић, Ст. 1891. „Српске старине по Македонији. Белешке с путовања архимандрита Антонина од године 1865“. *Сѣоменик*, IX. Београд: Српске кралевске академије.

- Отчетъ Императорской публичной библиотеки за 1868 г.* 1869. Санктъ Петербургъ: 10-159.
- Отчетъ о дѣятельности Русского археологического института въ Константинополѣ в 1898-мъ году. 1899. *Извѣстiя Русского археологического института въ Константинополѣ*, IV, выпускъ. 3. София.
- Петков, Г. 1996. Четири преписа на стишния пролог от XVI век в ръкописи на Висарион Дебърски. Во: *Българския шестнадесети век*. София: 351-362.
- Поп-Атанасов, Г. 1989. *Речник на сѣбарийа македонска лиѣератѣура*. Скопје: Македонска книга.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2018. „Македонското книжевно наследство во московскиот дел од ракописната збирка на Виктор Григорович“. *Прилози*. Одделение за лингвистика и литературна наука при МАНУ, год. XLIII, 1-2, Скопје: 27-110.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2023. *Црковношо книжевно наследсѣво на Слепченскиоѣ манасѣир „Св. Јован Преѣеча“*. Демир Хисар: Манастир „Свети Атанасиј Велики“ – Журче.
- Поп-Атанасов, Ѓ., Велев, И. и Јакимовска-Тошиќ, М. 1997. *Скроеѣторски ценѣри во средновековна Македонија*. Скопје: Институт за македонска литература при Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Поп-Атанасов, Г., Велев, И. и Јакимовска-Тошиќ, М. 2004. *Творци на македонската лиѣератѣура (IX-XVIII век)*. Скопје: Институт за македонска литература;
- Радонић, Ј. 1910. „Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века“. *Сѣоменик*, књ. XLIX, други разред 42. Београд: 56-66.
- Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI-XIII вв.* 1984. Москва.
- Стојанов, М. и Кодов, Хр. 1964. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Том III. София.
- Стојановић, Љ. 1982. *Каталоѣ Народне библиотеке у Беоѣраду*, Фотипска издања. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије и Матица српска.
- Стојановић, Љ. 1982а. *Сѣтари срѣски заѣиси и најѣѣиси*, Фотипска издања. Књига 1, Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије и Матица српска.
- Стојановић, Љ. 1984. *Сѣтари срѣски заѣиси и најѣѣиси*, Фотипска издања. Књига 3, Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије и Матица српска.
- Стојановић, Љ. 1986. *Сѣтари срѣски заѣиси и најѣѣиси*, Фотипска издања. Књига 4, Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије и Матица српска.

- Турилов, А. А. 2003. „К истории второй (македонской) рукописной коллекции А. Ф. Гильфердинга“. *Славянский альманах*. 2002. Москва: 130-143.
- Торовић-Љубинковић, М. 1938. „Манастир Слечча“. *Гласник Скопског научног друштва*, књига XIX, Скопље: 231-237.
- Христова, Б. 1996. „Западнобългарски книжовници от XVI век“. Во: *Българския шестнадесети век*. София: 343-346.
- Христова, Б., Караджова, Д. и Вутова, Н. 1996. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Том V. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Българска археографска комисија.

Ilija Velev

**THE SLEPCHE LITERARY CENTRE AS THE ORIGINAL SUCCESSOR OF
THE OHRID SPIRITUAL AND LITERARY SCHOOL IN POST-BYZANTINE
MACEDONIA**

Part two:

**The growth of the Slepche monastery as the main spiritual and literary centre in
the period of XVI century and beyond**

Summary

This paper is the second part of the research into the Slepche literary centre, which in the XVI century grew into an authentic successor of the tradition of the Ohrid spiritual and literary school in the post-Byzantine period. The main writer, who organized and led the development of the Slepche literary centre, was hieromonk Visarion Slepchenski, and his associates and students, hieromonks Pachomius and Matthew, as well as monk Sisoës also conducted their literary activities there. The research also focuses on the identified preserved manuscript heritage that originates from the Slepche monastic library, dated in the period between XVI and XIX centuries.

Keywords: Ohrid literary school, Slepche literary centre, literary historic tradition, manuscript heritage, literary workers.